

Helénistický svět

1. Nová epocha

Skutečnost, že Alexandros, Aristotelés a Démostenés v r. 323/2 př. n. l. téměř současně zemřeli, vzbuzuje dojem, že jsme se ocitli na konci jedné dlouhé éry. Nová epocha, jež se obvykle označuje jako "helénistická", se otvírá rychlým rozpadem velké nadnárodní říše a vytvořením systému monarchií na regionálním základě ve východním Středomoří. Tento systém, otrásaný po desetiletí vážnými spory, se udržel přibližně jedno a půl století a postupně se hroutil pod římským tlakem. (K úplnému rozkladu soustavy států vzniklých po Alexandrově smrti však dochází mnohem později a ve skutečnosti tento proces končí teprve Augustovým vítězstvím nad Kleopatrou v r. 31 př. n. l.)

**Systém
regionálních
monarchií**

Pokud jde o přesnou periodizaci, potom stanovení jasného předělu mezi dobami 'klasickou' a 'helénistickou' (původ a význam tohoto slova vysvětlíme později) vzbudilo na jedné straně rozpaky u těch, podle nichž kořeny nové éry tkví v mentalitě, společenských postojích a v ideologiích, které se prosadily již ve 4. stol. př. n. l.; na druhé straně vzniká opačná tendence, zdůrazňující, že politické struktury, umělecká produkce atd. příznačné pro klasický městský stát, polis, přežívají ještě dlouho po onom symbolickém datu. Oba tyto směry sice soustředily pozornost na určující činitele, nepostihly však zásadní změnu, k níž dochází v posledních letech Alexandrova života, zejména však v první fázi vlády jeho nástupců, a jež je skutečnou příčinou toho, že éra zahájená Alexandrem znamená počátek nového světa: jde o rozšíření řecké civilizace na obrovské území, které sahá od Kyrénaiky po Eufkrat a na Balkánský poloostrov, prostřednictvím dominantních řeckých nebo helénizovaných vrstev prosadivších se v této zeměpisné oblasti. Ještě nikdy neměl počátek nového období tak zřejmý a přesný výchozí bod a tak bezprostředně vnímatelné a trvalé důsledky. Mezi nimi je nejdůležitější prudký růst 'řeckých' měst v onom nesmírném geografickém prostoru; v jistém smyslu jde o novou, mohutnou 'kolonizaci'.

**Nová
'kolonizace'
a zrod
synkretické
civilizace**

Je ovšem pravda, že události, jakými jsou proniknutí výpravy "deseti tisíc" řeckých žoldnéřů ve službách Kýra Mladšího do nitra perské říše, následné asijské putování účastníků tažení, střídavě přitahovaných a odrazovaných vidinou zakládání kolonií podél cesty od Kavkazu k Bosporu, a konečně i jejich vlastní zkušenost se 'slabostí' perského impéria, představovaly jevy, které předurčovaly role a procesy uskutečněné ve velkém v epoše helénismu. A je rovněž pravda, že návrat k 'monarchickým' vzorům – v tradičním rozporu s politickým ideálem městského státu – je proces, jenž poznamenal celé 4. stol. př. n. l. Konkrétní podoby nabyly v osobách 'periferních' panovníků, ať už ze Salamíny na Kypru, nebo z Bosporu, a jeho nejdokonalejšími a nejvýmluvnějšími projevy jsou Ísokratův *Filippos* a Xe-

nofóntova *Kýrova výchova*. Ale novost éry, která začíná vládou 'diadochů' (tj. přímých dědiců Alexandrových), nespočívá pouze v soustavném zřizování nových měst, přesídlování obyvatelstva a v přehnaně orientalizující podobě 'monarchického' ideálu, přijaté poté, co Alexandros nařídil, aby jeho osoba byla uctívána jako ztělesněné božstvo. Spočívá především ve skutečnosti, že výsledkem tohoto dějinného procesu nebylo pouhé rozšíření řeckého ducha, ale i zrod zcela nové civilizace, založené na prolínání rozličných kultur, přičemž nelze jako hlavní vymezit žádný ze zdrojů, jež byly základem jejího vzniku.

Koiné Dorozumívacím nástrojem této nové civilizace je řečtina, obohacená o prvky hebrejské, orientální atd., jejímž základem je attičtina v té podobě, v níž se ustálila koncem 4. stol. př. n. l. Tzv. *koiné* (κοινή, tj. "společný jazyk") je tím nadnárodním jazykem, který se stal oficiálním jazykem v nově vzniklých státech spravovaných vládnoucí řecko-makedonskou vrstvou a běžně se používal v prostoru mezi severní Afrikou, hranicemi Indie a Pontu. Nejde tu však o jednoznačný pojem. Na jedné straně existuje *koiné* 'literární', jejíž podoba je známa z nejdůležitějších literárních děl, např. z Aristotela, z řeckého překladu *Starého zákona* (*Septuaginta*), z Eukleida, Polybia, Diodóra Sicilského. Ta zůstává základem spisovného jazyka téměř po dvě tisíciletí, až do pádu Byzance. Na druhé straně zde je i *koiné* mluvená či polospisovná, jejíchž písemných dokladů najdeme pochopitelně mnohem méně. Tento jazyk je zachycen v řecky psaných papýrech dokumentární povahy. Jedny z nejproslulejších obsahuje soubor "Zénónových papýrů". Zénón – tak jako mnozí jiní – se vydal hledat úspěch a bohatství do Egypta a jeho 'svět' obchodníků a úředníků, vyrostl v stínu mocného chráněnce Ptolemaia II. Filadelfa (283-246 př. n. l.) Apollónia, se rozprostíral od Iónie přes Palestinu a Alexandrii, skutečnou mnohojazyčnou metropoli, po bohatý Fajjúm s mnoha výsadními právy, téměř až k samotnému ústí Nilu. Tomuto Řekovi, polovzdělanému a pracovitému, který se učil tvrdou každodenní zkušenosť přístěhvalce, schopného obratně využívat mocných i tím, že jim slouží, patří chvála za to, že udržoval v dokonalém pořádku své písemnosti, dokonce i nejobyčejnější obchodní korespondenci. Jeho archiv, který zahrnuje i egyptské texty démotické (v lidovém jazyce), je jednou z hlavních památek "dokumentární papyrologie" a cenným pramenem poznání mluvené *koiné*. Tento jazyk je však zachován i v jednom velmi významném literárním textu, totiž v *Novém zákoně*, ne však v celém, ale přece jen v podstatné části děl, které jej tvoří. Obzvláště významné je *Evangelium podle Marka*, syna zámožné křesťanské rodiny z Jeruzaléma (*Skutky apoštolů*, 12,12). V jeho souvětích jednoznačně převládá parataxe (např. v "podobnosti o rozseváči" [4,3-9] se vyskytuje spojka "a" (καί, *kai*) nejméně čtrnáctkrát za sebou!) a neuspořádaně se zde střídá přítomný čas s aoristem a imperfektem. Např. Kallimachovi, Řeku z Kyrény, se jistě jako vzdálené jevily sotva několik desetiletí staré Démosthenovy jemné zlomyslné narážky i pochybnosti o tom, zda byl Filippus Makedonský skutečně původem Řek.

Nadvláda řecké menšiny Z celkového pohledu se utváření východního helénistického světa jeví nejen jako základní etapa v přechodu od starého světa k většímu a 'modernějšímu', ale také jako významný jev 'kolonialismu' v tom smyslu, který

tento termín získal v 19. století. Edouard Will napsal: “Egypt *Lágovců* [dynastie potomků Ptolemaia Lága] nám poskytuje první analyzovatelný příklad fungování koloniální společnosti, v níž vládnoucí menšina přistěhovalců vykořisťuje ovládanou domorodou většinu. Je také nositelem vpravdě různorodé kultury a sleduje cíle zcela cizí zájmům této většiny [...]. Vyzvedávat – jak jsme si zvykli – skutečnost, že řecká kultura se na egyptském území skvěle a navždy ujala, neznamená změnit podstatu tohoto problému.”

2. Nová města

Proces vzniku nových měst, urbanizace podněcovaná a plánovaná shora, souvisí se současným, více či méně výrazným úpadkem tradičních městských států (*poleis*). V některých oblastech řeckého světa, např. na Sicílii, nabývá tento jev znepokojivých rozměrů již ve druhé polovině 4. stol. př. n. l. Na Sicílii šlo o postupnou ztrátu půdy ve prospěch punského živlu (tedy stav do jisté míry podobný tomu, v němž se brzy ocitnou i Řekové a domorodé obyvatelstvo v mnoha helénistických státech) a neúspěšný byl i pokus o ‘znovuosídlení’ oblastí, který učinil Tímoleón v r. 338/7 př. n. l. Tyto snahy podpořit řecké obyvatelstvo na Sicílii nám podrobně popisuje Plútarchos v *Životě Tímoleóntově*. Z jeho slov se dovídáme, že tehdy zvolené řešení mělo malou naději na úspěch; jednalo se v podstatě o masový návrat “vyhnanců”, kteří opustili sicilská města z politických důvodů. Jejich počet byl značný: téměř 10 000 osob (*Život Tímoleóntův*, 23). Tento údaj je důležitý pro pochopení významu vysilujících občanských konfliktů v městských státech na konci 4. stol. př. n. l.

S nástupem makedonských generálů, povýšených do role vládců, nabývá proces zakládání měst mnohem mohutnějších rozměrů a stává se systematictější. Jako první byla samotným Alexandrem v r. 331 př. n. l. založena Alexandrie; způsob jejího založení se stal vzorem pro obdobnou činnost Alexandrových generálů. Alexandrie vznikla v průběhu ‘tajemného’ obchvatu, který přivedl Alexandra po vítězství u Issu nejprve do Palestiny a poté do Egypta, do oázy Siva (Sīwa); Alexandra poháněla touha požádat o radu věštitírnu Dia Ammóna v nitru libyjské pouště. Ke konečnému vítězství nad Dáreiem III. u Gaugamél došlo o několik měsíců později. Je zvláštní, že nemáme bezpečné zprávy o způsobu prvotního osídlení města, jež zůstane po staletí daleko největším střediskem řecko-římského světa, a to i poté, co se těžiště politiky středomořské oblasti přesune do Říma. Z řady dokladů je nám naopak známa složitá stratigrafie – rozmístění – městského obyvatelstva, začleněného do městské sítě uspořádané podle demů a tribunů. Především jsou zde Řekové, rozdělení do několika skupin: někteří z nich, plnoprávní občané, tvoří vlastní jádro obyvatelstva. Dále zde žijí Řekové různého původu, bez přesně vymezeného občanského statutu. Po nich tu jsou Řekové úředně zařazovaní podle národnosti (z Kyrény, z Rhodu, ze Samu atd.). Další skupinu tvoří početná masa původních, egyptských obyvatel; nesmíme zapomenout na význam původní předřecké osady (Rhakótis), na jejímž území Alexandros město zřídil. A konečně poslední je obrovská skupina ži-

Nový podnět k urbanizaci Sicílie

Založení Alexandrie a Antiochie. Pergamon

dovských, syrských a jiných přistěhovalců, vedle níž existuje i pestrá masa otroků. Pokud jde o jiné důležité středisko, Ptolemais, od základů znovu-osídlené Ptolemaiem Sótérem († 283 př. n. l.), je k dispozici nápisný doklad, zveřejněný r. 1960 (*SEG*, XX, č. 665), který podává důkaz o původu řeckých přistěhovalců: přicházeli ze Sparty, z Argu, z Thessalie. Kromě toho je třeba poznamenat, že Makedonci mají ve společenstvích, jež takto vznikají, obecně zajištěno nadřazené postavení, poněvadž bývají pověřováni vedením vojenských posádek. Naopak jsme obšírně informováni o založení a osídlování Antiochie, vybudované r. 300 př. n. l. z podnětu Seleuka I. (312-280 př. n. l.) nad řekou Orontem poblíž syrských hranic. Ze *Světové kroniky* Ióanna Malala, žijícího v Antiochii v 6. stol. n. l., se dovídáme o osadnících z Makedonie, Athén, Kréty a Kypru, dosazených do nové metropole. Město bylo založeno krátce po rozhodujícím vítězství Seleukovým nad Antigonem Monofthalmem (tj. Jednookým), otcem Démétria Poliorkéta (tj. Dobyvatele měst) u Ipsu (v srpnu r. 301 př. n. l.), a téměř současně Seleukos zřizuje i jiné město, které nazývá svým jménem Seleukeia Pieriá (Seleukie Pierská). Spolu se založením Antiochie přesídlil Seleukos do nového centra oblasti obyvatelstvo Antigonie, kterou Antigonos Monofthalmos začal budovat sotva o sedm let dříve. Malalás (p. 201, 12-16) mluví o více než 5 000 Athéňanů a Makedonců, kteří přešli z jednoho města do druhého.¹ Monografie, kterou Appiános, egyptský úředník doby Antoninů a milovník historie, věnuje dějinám Sýrie, shrnuje zajímavým způsobem urbanizační politiku uplatňovanou Seleukem po dobu jeho vlády. Alexandrijský historik píše (*Sýriaké*, 57,295): “Založil šestnáct Antiocheií na počest svého otce, pět Láodiketi k počtě své matky, devět měst pojmenoval po sobě samém (Seleukeia), čtyři podle svých manželek: tři Apameie a jednu Stratonikeiu.”

Se vznikem samostatné dynastie Attalovců, v poměru k první generaci diadochů poněkud opožděným (jejich království trvalo od r. 283 př. n. l. a zaniklo o jedno a půl století později odkazem krále Attala III., který postoupil království římskému státu jako svému “dědici”), rozkvetla na místě původní osady nová maloasijská metropole, Pergamon. Ta se rychle změnila v kulturní centrum, které je svým významem srovnatelné s egyptskou Alexandrií.

Zbídačení
Řecká

Zatímco v Sýrii, v Egyptě, v Palestině či v Malé Asii řecký živel usilovně buduje nová mocenská centra, v samotném Řecku se stále rychleji vylidňuje Sparta. Ágis IV. (262-241 př. n. l.), první z králů-reformátorů, příznačných pro poslední období spartských dějin, se pokouší zabránit hrozícímu úpadku zavedením původní zásady rovnosti podle bájně Lykúrgovy ústavy. Jeho ‘komunistický’ plán opětného přidělení rovných půdních údelů (*kléroi*) mezi přibližně 20 000 Spartanů, který se nakonec utopil v krvi, počítal právě s doplněním upadající spartské populace o perioiky [obyvatele Lakonie, podřízené Spartě a zbavené politických práv] a cizince, “kteří jsou dobře vychováni, tělesně pěkně utvářeni a zejména kvetoucího věku” (Plútarchos, *Život Ágidův a Kleomenův*, 8,2). Je zřejmé, že onen kolonizační proces před-

¹ Je však pravděpodobné, že v určité době došlo k opětnému rozkvetu Antigonie; je to patrné z vyprávění Dióna Kassia o Crassově tažení proti Parthům.

stavoval pojistku proti postupnému zbídačování řecké pevniny. Toto zbídačení rodné země, které již na počátku 4. stol. př. n. l. umožnilo Kýrovi najmout 10 000 žoldnéřů (Ísokratés je neváhal nazvat “davem žebráků”), se jako potenciální nebezpečí ozývá i z velké části Démostenových řečí. Základním problémem se pro masu obyvatel stává problém obživy, a proto řecká města vzdávají vysoké pocty těm panovníkům, kteří jim – jako např. bosporický král Leukón – prodávají či dokonce věnují obilí. Nyní se těmto davům naskytla možnost nechat se najímat do vojsk diadochů nebo dobrovolně emigrovat; takové zdroje obživy byly nemyslitelné v dobách, které předcházely oslnivě rychlým a velkolepým výbojům makedonského krále. Samozřejmě ne všichni měli štěstí jako onen pilný Zénón, o jehož archivu jsme již slyšeli. Některé z nich čekalo zklamání a skončili v podmínkách podobných nuzným poměrům domorodého obyvatelstva. V obou případech se v nových metropolích podíleli na marnotratné politice, zaměřené na utrácení a zábavu, jakou prováděli největší helénističtí vládci na úkor těžce vykořisťovaného původního zemědělského obyvatelstva. Tento jev je dobře doložen pro ptolemaiovský Egypt.

Vládnoucí helénizovaná vrstva zůstala však více méně nepatrná. V citlivé oblasti, jakou byla Sýrie, došlo k takovému oslabení moci, že se stala otázkou i samotná existence této římské provincie (38 př. n. l.) vzhledem k silnému tlaku ze strany Parthů, který domorodé obyvatelstvo uvítalo s neskrývanou přízní (Dión Kassios, XLIX, 20,4). Toto zjištění nijak nesnižuje význam procesu “míšení” kultur, jazyků a náboženství, příznačného pro helénismus, který probíhal po několik století, počínaje smrtí Alexandra Velikého. Právě pro syrskou oblast je významný problém židovského národa, jenž se sice vzpírá každému pokusu Seleukovců o náboženské sjednocení, avšak na druhé straně je i přes vnitřní rozpory ochoten vlastním a originálním způsobem přetvořit kulturu helénismu. Kromě toho mají Židé žijící v pořečtěných zemích zájem na rozšíření svých nejvýznamnějších literárních textů (řecký překlad knih *Starého zákona*, tzv. *Septuaginta*) a spisů zachycujících dějiny válek za osvobození národa (1. a 2. kniha *Makkabejských*) na co největší území, a to právě prostřednictvím řečtiny.

Relativní nepevnost vládnoucí helénizované vrstvy tedy nelze zastírat, poněvadž v opačném případě bychom stěží mohli pochopit znovuvzkříšení ‘národních’ kultur právě v zemích, jež v období helénismu patřily k vůdčím (Sýrie a Egypt). Již v prvopočátcích krize 3. stol. n. l., pravděpodobně za vlády císaře Caracally, napíše jeden z křesťanských myslitelů, Bardésanés z Edessy, *Dialog o zákonech národů*, v němž Hérodotovským způsobem požaduje pro každý národ právo řídit se vlastními zákony (v Hérodotově pojetí jde o “obyčeje”). Arabské výboje, stejně zdrcující jako Alexandrový, zpečetí konečné odloučení syrsko-egyptské oblasti od řecko-římského světa.

**Národnostní
míšení
a svébytné
národní
kultury**

3. ‘Hranice’ helénismu

Alexandros sice pronikl až k Indu a do Himalájí, od samotného velení jeho vojsk a od osob z jeho nejbližšího okolí však vyšel podnět k zastavení

postupu. Krátce poté Alexandros zemřel. O takovém ‘smyslu pro omezení’ se hovoří v oné rétorické tradici, s níž nás v Augustově době seznamuje Seneca Starší: spočívá v sestavování cvičných přesvědčovacích řečí (*suasoriae*) k Alexandrovi, který je vybízen, aby nepřekračoval “meze reality” (“*rerum naturae terminos*”) (*Suasoriae*, 1,10).

**Kontakty
helénismu
s buddhismem**

Indus znamenal krajní hranici postupu helénizace či spíše předěl mezi helénizovanými oblastmi a světem ovlivněným tradicemi buddhismu. ‘Epochálním’ rokem 322 př. n. l. začala i tam nová éra založením dynastie Maurjů, která zanikne v r. 185 př. n. l., téměř současně s uzavřením míru v Apameii. Oba světy – helénistický a buddhistický, jejichž společnou hranici tvořil Indus – navázaly po počátečních sporech mezi Seleukem a Čandraguptou čilé vzájemné vztahy. Historik Megasthenés, autor *Dějin Indie*, byl Seleukovým vyslancem u indického krále a podal nám znamenitý popis královského města Pátaliputry, jakož i svědectví o významném národnostním a jazykovém prolínání v oblasti podél hranice (v dnešním Afghánistánu), která byla svého času důvodem střetu mezi Seleukem a Čandraguptou. Jeden z výnosů² panovníka Ašóky, “odolného proti bolesti” (jak zní v překladu jeho jméno), jenž prohlásil buddhistickou mravouku za základ výkonu vlády, uvádí dvojjazyčný, řecký a aramejský text. Týká se tedy nejen řeckých, ale i íránských poddaných, žijících ve zmíněné oblasti, což vyplývá z užití aramejštiny, “*kerou Achaimenovci zvolili za úřední jazyk pro svou obrovskou a mnohojazyčnou říši*” (Pugliese Carratelli).

**Parthské
království
Arsakovců**

Parthská satrapie usilovala od r. 247 př. n. l. o nezávislost a postupně se vymaňovala z područí Seleukovců. Tímto rokem začíná období vlády Arsakovců, dynastie, jejíž panství se rozkládalo od Eufratu k Indu. K říši však nepřipojili Persii (odkud vzejde ve 3. stol. n. l. dynastie Sásánovců). Nebyly tak splněny základní podmínky, které by umožnily nový pokus uskutečnit Alexandrův plán na vytvoření řecko-íránské elity prostřednictvím “míšení”. Sám Alexandros šel příkladem při velkolepém, symbolickém kolektivním svatebním obřadu v Súsách; makedonský panovník tehdy nařídil výkvetu svých vojsk oženit se s perskými šlechticemi. “Míšení”, příznačné pro období helénismu, nesměřovalo ani tak k íránské šlechtě jako spíše k některým skupinám místního obyvatelstva, především k ‘helénizujícím se’ Židům.

Parthští Arsakovci sice odňali Seleukovcům Mezopotámii, ale díky svému mimořádnému a obávanému jezdecktvu představovali pro helénismus ochranný val proti tlaku kočovných národů ze severovýchodních stepí. A navíc sami založili helénistické království *sui generis*; využívali v něm poznatků helénistické vědy, řeckých úředníků i úředních postupů, nemluvě o řecké kultuře, takřka zdomácnělé na parthském dvoře, kde profesionální herci vystupují v Eurípidových tragédiích. Např. po bitvě u Karrh (r. 53 př. n. l.) byl hrůzostrašný obraz Crassovy hlavy, utaté a hosené k nohám krále, doprovázen přednesem strhujícího úryvku z Eurípidových *Bakchantek*, v němž Agaué mává hlavou svého rozsápaného syna Penthea (Plútarchos, *Život Crassův*, 33).

² Byl nalezen mezi Pákistánem a Afghánistánem v Kandaháru, na místě starověké Alexandrie Arachóské (tj. ležící v Arachósii).

Směrem na západ byla půda připravena po staletí trvající helénizací v oblasti Velkého Řecka a Sicílie. V této souvislosti však nelze opomenout ani existující vztahy mezi tak důležitým městem, jako byl Tarent, a Pyrrhem, kdysi stoupencem Démétria Poliorkéty, který se však brzy stal svrchovaným vládcem Épeiru. V l. 280-275 př. n. l. Pyrrhos způsobil Římanům řadu porážek, pochodoval na Řím a napadl Sicílii, podporován – podobně jako kdysi sicilští tyrani – řeckým obyvatelstvem, ohrožovaným Puny. Řím pronikl mezi státy s helénistickou kulturou v období po válce s Pyrrhem. Řecký válečný zajatec, původem z Tarentu, jménem Androníkos (po propuštění z otroctví pak Livius Andronicus), je prvním ‘autorem’ v dějinách římské literatury; přeložil do latiny *Odyseiu* (ta se mezitím stala předmětem kritického studia alexandrijských učenců) a provozoval dramata, která čerpala náměty z epického “kyklu” (*Equos Troianus* [Trojský kůň]). O několik desetiletí později uvedl Plautus na jeviště své úpravy komedií Menandrových i dalších athénských komediografů. Připomeňme i Tita Livia, který v Augustově době obšírně pojednává (IX, 17-19) o nevyhnutelné porážce, které by se byl vystavil Alexandros v případě, že by se byl obrátil proti Římu; jde o velmi vzácný případ, kdy jsou dějiny psány na základě domněnek. Zařazení Říma do oblasti helénistické kultury (a obecněji do konfliktního systému helénistických států) se tedy odehrálo zcela novým způsobem: prostřednictvím osvojování a přejímání (podobně jako to učiní o několik století později Arabové), nikoliv dosazením vládnoucí elity. Proto se v Římě bude rozvíjet originální místní literatura, čerpající z řeckých předloh a z řecké kultury, zatímco v ostatních helénistických státech se namísto vzniku regionálního písemnictví ustaví jediná, široká a nadnárodní elitní vrstva řecká (Kallimachos a Eratosthenés pocházejí z Kyrény, Eukleidés pravděpodobně z Alexandrie, Poseidónios je z Apameie, Epikúros se narodil na Samu rodičům athénskému původu), která se stane nositelkou kosmopolitní umělecké a vědecké produkce.

4. ‘Bílé místo’ v dějinách: Droysenův ‘objev’

Souvislý popis historických událostí značné části tohoto složitého a rozhodujícího období dějin, které se navíc týká tak rozsáhlého zeměpisného prostoru, se nedochoval. K tomuto zjištění došel Barthold Georg Niebuhr v r. 1825, když zaznamenal úpadek, v němž se dějepisectví ocitá přibližně v době po bitvě u Chairóneie. Jednu z příčin vidí Niebuhr právě ve stavu dochovaných pramenů. Říká: “*Nemáme nic kromě Diodóra (ovšem pouze do r. 301 př. n. l.), zlomku Polybia (který začíná o 60 let později), četných poznámek u Pausania a nedávno objevených ‘zlomků vatikánských’.*”³ Nezmiňuje se přitom o některých Plútarchových *Životech* (Filopoimén, Démétrios, Pyrrhos, Arátos, Ágis a Kleomenés), snad proto, že hodnotil odlišně biogra-

**Nedostatek
pramenů
k období
po bitvě
u Chairóneie**

³ Narážel na výpisy z řeckých historiků, tzv. *Excerpta Vaticana*, obsažené ve vatikánském rukopisu cod. Vat. gr. 73, jehož zhodnocení provedl právě ve zmíněných letech Angelo Mai.

**Droysenova
charakteristika
helénismu**

fii jako literární druh. Faktem však zůstává, že uspokojivý souvislý výklad dějin, především pro 3. stol. př. n. l., chyběl. Byla to vskutku mezera, kterou by nebyl s to zaplnit ani cenný nedochovaný spis Hierónyma z Kardie (*Dějiny po Alexandrovi*), jenž snad sahal až do roku Pyrrhovy smrti (272 př. n. l.).⁴ Krátce řečeno, jestliže zaujatost klasicistů způsobila, že řecké dějiny od smrti Démostenovy byly pojmány jako nepřetržitý a marný úpadek v očekávání nových zásad řízení, které s sebou přinesla římská nadvláda, pak tento dojem 'prázdnoty' ještě posilovala skutečnost, že neexistovalo soustavné historické dílo. Tuto 'prázdnotu' pociťujeme v rozsáhlých spisech 18. století, podávajících přehled řeckých či antických dějin; *History of Greece (Řecké dějiny)* Williama Mitforda (1784-1794) končí Alexandrovou smrtí, stejně jako velmi úspěšná *Histoire Ancienne (Starověké dějiny)* jansenisty Charlese Rollina (1730-1737). Když v r. 1833 Johann Gustav Droysen (1808-1884), zakladatel studia řecké historie, začal sepisovat právě dějiny helénismu (pojem "helénismus" přenesl Droysen z oblasti jazykovědy do oblasti obecně historické jako označení éry zahájené vládou Alexandra Velikého), podával tím, jak píše Wilamowitz, důkaz "statečnosti": "*Provedl odvážnou rekonstrukci dějin období, o němž se nám nedochovalo žádné souvislé dílo a které přitom znamená vrchol rozmachu řeckého ducha.*" Význam a převratnost tohoto díla nespočívaly však jen v "odvaze" pohybovat se bez opory v pramenech, nýbrž spíše v myšlence, která Droysena k této práci vedla. Jeho velikost tkvěla ve schopnosti vymezit celé jedno období, umístit je v celkovém rámci dějin a navrátit mu jeho důležitost. Navzdory výtkám, které Droysen vznesl proti Hegelovi, se jeho pojetí s Hegelovým v podstatě shodovalo. Pro Droysena je helénismus hlavním článkem triády **k l a s i c k é o b d o b í – h e l é n i s m u s – k ř e s t a n s t v í**, je – abychom použili ryze hegelovského termínu – "antitezí", jež myšlenkově i historicky předchází křesťanství, které je dřívějším epochám nadřazeno a je zároveň syntézou obou: doby klasické a doby tvůrčích přeměn či "míšení", představované helénismem. Helénismus je pro něj v podstatě "moderním obdobím starověku". Droysen tento obecný pohled nepojal do spisu *Geschichte des Hellenismus (Dějiny helénismu)*, rozvinul jej však v "soukromé předmluvě" ve formě samostatně vydaného dopisu, adresovaného příteli Olshausenovi (vrátil se k ní pak v cyklu přednášek nazvaném *Historica*). Droysenovo pojetí na jedné straně vyžadovalo uznání mimořádně kladných výsledků, jichž bylo dosaženo v epoše dosud považované za období úpadku či za 'bílé místo' v dějinách, ale domáhalo se i věcného vymezení **u r č u j í c í c h č i n i t e l ů** onoho "míšení" kultur, příznačného právě pro helénismus.

V "soukromé předmluvě" Droysen napsal: "*Helénismus není ničím obudným a nesourodým, vyvíjejícím se odděleně od člověka; přejímá dědictví*

⁴ Hierónymos úzce spolupracoval se svým krajanem Eumenem, tajemníkem Filipovým a poté i Alexandrovým. Jeho hlavním úkolem bylo sepisovat *Efémrides*, tj. oficiální deník panovníků. Hierónymova práce byla nesmírně cenná (a zajisté působila svým vlivem i po jeho smrti), ale skončila mnohem dříve, než na ni mohly navázat první knihy Polybiovy, jediné, které se z jeho díla dochovaly v úplnosti.

jak řeckého světa, tak i orientálního starověku se všemi klady i zápory, a zatímco těchto skutečností dále využívá a dále zpracovává to, co přijal, vyvíjí něco zcela jiného a nového, co neustále zprostředkovane odkazuje na své nejbližší předchůdce. Vzhledem k mezerám v dochovaných pramenech bychom neměli mít ani odvahu pokusit se chápat období helénismu, obzvláště pak dobu, kterou se zde zabýváme [dějiny diadochů do r. 277 př. n. l.], pakliže by nebylo zřejmé, odkud pochází a kam směřuje.”

A v cyklu přednášek *Historica*: “Historické prameny týkající se Alexandra a jeho nástupců poskytují pouze zprávy o válkách a výbojích, z nichž se tato staletí jeví jen jako ničeni a zkáza. Byla však skutečně doba po Alexandrovi tak prázdna a pustá? Máme nejen velká střediska studia filologických a přírodních věd v Alexandrii, Pergamu nebo v Antiochii, ale nadto i nápisy a papýry, které odhalují existenci velkých organizací, zakládaných Alexandrem, Antigonem, Ptolemaiem a jinými. Jde o zcela jedinečné absolutistické zřízení, svou silou a záměry podobné monarchii 18. století.”

Původní plán chtěl obsáhnout tři století mezi dobou Caesarovou a érou Alexandrovou, tedy “to období starověkých dějin, které od řecké kultury míří ke křesťanství”. Tento plán se však uskutečnil pouze pro léta 322-221 př. n. l.; třetí a poslední svazek rozsáhlého díla, které dostalo název *Geschichte des Hellenismus (Dějiny helénismu)* až ve svém druhém vydání (1877), končí bitvou u Sellasie a porážkou Kleomena, dalšího ze spartských králů-reformátorů. Ve svých úvodních přednáškách (*Historica*) se Droysen častěji vrací k pojmu helénismus. V prvním svazku obšírně popsal “národnostní míšení”, o něž usiloval Alexandros; zde podává další důkazy o tomto procesu, který je podle jeho mínění pro helénismus zcela základním: helénizace Říma “prostřednictvím vlivu Polybia a dalších” na kroužek Scipionů, proniknutí řecké kultury do židovského světa. (“V židovském světě tohoto období, tedy období ‘Septuaginty’, dochází k přeměně, jejímž vrcholným představitelem se jeví Filón [hlavní zastánce platónského, stoického a židovského synkretismu za Caliguly].”) V původním znění (1857) přednášek výstižně zhodnotil tři příznačné výtvoři tohoto období, totiž židovskou apokalyptickou literaturu, proroctví Lykofronovy (*320 př. n. l.) *Alexandry* a knihy Sibylliny.

Droysen uzavírá: “Pokud tedy sledujeme duchovní vývoj těchto staletí, musíme uznat mimořádnou důležitost helénistického období, spočívající v tom, že staví kulturu výlučně řeckou, stejně jako opovrhované barbarství, proti utváření a uskutečňování takového způsobu života, v němž je prvek obecně lidský povýšen nad národnostní charakter předchozích kultur; věrní, prolínání ras a náboženství, během kterého se setkáváme s jevy, jakými jsou osobnost divotvářce Apollónia z Tyan [1. stol. n. l. – považován za poněkud pozdější období Kristovu; vychází však z pythagoreismu], židovská sekta esejců nebo rodící se křesťanství.”

Pokud jde o pojmy “helénismus”, “helénistický” a o to, co jimi Droysen označoval, panují v moderním dějepisectví – literárním i politickém – zvláštní rozpaky. Někteří docházejí k názoru, že termín pravděpodobně zavedl Droysen, poučenější zjišťují, že se jedná o výrazy užívané od 17. století v oblasti studia *Nového zákona*, které se hojně vyskytují v Herderově *Výkladu Nového zákona*. Všichni však obviňují Droysena z “nepochopení” jednoho místa na začátku *Skut-*

**Vznik pojmu
“helénismus”**

ků apoštolů (Act 6,1), v němž se, v souvislosti s odporem, který v Jeruzalémě vyvolala první kázání apoštolů, rozlišují “Řekové” (Ἑλληνισταί, *Hellenistai*) od Židů (Ἰβραῖοι, *Hebraioi*). Droysen zřejmě podle nich porozuměl úryvku nesprávně, jelikož se domníval, že se zde pod pojmem “Řekové” rozumí osoby užívající řečtinu zkrslou neřeckými prvky (hebrejskými, orientálními apod.), kdežto naopak tento termín prý označuje osoby mluvící řecky a odděluje je od osob hovořících jinými jazyky. Skutečnost je však jiná. Droysen se neodvolával na zmíněné místo ve *Skutcích apoštolů*; na ně upozornil Richard Laqueur v jedné statí o pojetí helénismu z r. 1925, ze které – a tedy nikoliv přímo z Droysena – obecně vycházejí pozdější badatelé ve snaze zprostředkovat Droysenovy myšlenky. Na druhé straně právě podle vědců zabývajících se *Novým zákonem* jsou “Řekové” “Židé mluvící řecky, na rozdíl od Židů užívajících semitského jazyka” (Bauer, Kittel), jak ostatně soudil již ve 4. stol. n. l. Ióánnés Chrysostomos ve čtrnáctém kázání věnovaném *Skutkům* (Migne, PG, sv. 60, str. 113).⁵

Droysen řekl něco zcela jiného. Omezil se pouze na to, že v předmluvě k prvnímu vydání *Dějin helénismu* (*Geschichte des Hellenismus*, 1836) porovnal dva historické jevy na základě působivé a u něj obvyklé analogie. Pozoroval, že “podobně jako v období helénistickém docházelo k ‘míšení’ i na jiném stupni historického vývoje, pro který bylo příznačné prolínání prvků římských a germánských”. Dále Droysen poznamenává: “Tedy podobně jako bylo toto období nazýváno ‘románským’ tím způsobem, že se na celou kulturu rozšířilo pojmenování vztahující se zprvu pouze na jazyk, lze i zde rozšířit na celé období po Alexandrovi název (‘helénistické’) označující obvykle řecký jazyk v té době ustavený.” (*Lingua hellenistica* bylo již od 17. století pravidelně označení pro mluvenou *koiné*, jazyk velké části *Nového zákona*.) Závěrem tedy můžeme říci, že Droysen zcela oprávněně předpokládal existenci *koiné* a že jeho představa je v novozákonních studiích dodnes uznávaná. Droysenovi kritikové byli totiž s jeho dílem nedostatečně obeznámeni.

5. Septuaginta a knihy Makkabejských

**Makkabejští
a řecko-
židovské
prolínání**

Ústřední Droysenova myšlenka obstála ve zkoušce času; naše představy o helénistickém období jsou dodnes ovlivněny pojmy, které stanovil. Kdo mluví o helénismu, tvrdil Wilamowitz, nachází se na území, které Droysen objevil. Drobné pozdější úpravy na jeho tezích nezměnily takřka nic: většínou se jedná o pouhé parafráze. Např. Kaerst (1926) navrhoval opustit pojem “řecko-orientální míšení” ve prospěch pojmu “rozvoj řeckého živlu na orientální půdě a jeho otevření se orientálním vlivům”!

Droysen pojímal helénismus dosti široce. Je nesprávné tvrdit, že přitom opomenul přínos římské kultury. Tato kritická poznámka, jejímž autorem je Victor Ehrenberg, přehlíží skutečnost, že Droysen mohl studovat a vykládat pouze první ze tří helénistických staletí. A naopak, ve výše citovaném úryvku ze spisu *Historica* Droysen přikládá vztahu mezi Polybiem a kroužkem Scipionů stejný význam jako vzniku jednoho z nejdůležitějších písemných

⁵ Ve 2. knize *Makkabejských* (2 Mach 4,13) se vyskytuje helénismus ve smyslu osvojení si řeckých zvyklostí ze strany Židů.

dokladů židovsko-řecké kulturní *koiné*, totiž překladu *Septuaginty*; v obou případech jde o znaky kulturního “míšení”, které je vlastní helénismu. Je však nepochybné, že největší pozornost soustředil – a nikoliv neprávem – na prolínání světa řeckého a světa židovského, výrazné zejména v Alexandrii, průsečíku helénistického světa. Je třeba poznamenat, že typicky droysenovské časové členění, jehož výchozím bodem je Alexandrova smrt, tvoří rámec vyprávění o Makkabejských, jednoho z nejvýznamnějších židovsko-řeckých dějepisných děl, které bylo se vši pravděpodobností sepsáno krátce po vytvoření římské provincie Asie (Momigliano). Soustřeďuje se na události osvobozené války vedené Židy proti Antiochovi IV. a Antiochovi V.

Septuaginta zahajuje dlouhou řadu řeckých překladů děl, jež židovský svět adresoval širšímu obecnstvu (jednak Židům v syrsko-egyptské oblasti, jednak národům nežidovským). Jazykem těchto překladů je ona obecná, “helénistická” řečtina, o níž jsme již mluvili. Překladačská činnost sleduje tu a tam přesné politické cíle; tak tomu bude např. ve flaviovském období v případě historických děl Ióséfa Flávia (*Židovských starožitností* a *Války židovské*). Samozřejmě se nejedná jen o pouhý překlad, ale také o jeho přepracování a doplňky. To se např. týká i procesu vzniku řecké redakce *Starého zákona* (tzv. *Septuaginta*); původní korpus se zde totiž postupně rozšířil i o knihy, které židovská tradice nepokládá za kanonické, a právě mezi nimi jsou i knihy *Makkabejských*. První z nich je překladem z hebrejštiny, kdežto druhá kniha je sepsána přímo řecky. Druhá kniha se hned v úvodu (a znovu potom za textem, v *subscriptio*, tj. v “nadpisu”, jež býval pro snazší orientaci umísťován na konci svitku) vydává za shrnutí mnohem rozsáhlejšího díla (5 knih) Iásona z Kyrény (2 *Mach* 2,19-23), které bylo pravděpodobně zasvěceno výlučně hrdinským činům Júdy Makkabejského (164-161 př. n. l.). Spisovatel si osvojil i stylové prvky klasického dějepisectví; mluví např. o “přesném zkoumání všeho” (διακριβούν περὶ ἐκάστων, *diakribún peri hekastón*; 2 *Mach* 2,28), a tak označuje podrobné vyprávění příznačně pro historika (a nikoliv pro toho, kdo jednoduše pořizuje výtah z cizího díla). Přitom doslova přejímá výrok ze slavné úvodní kapitoly Thúkýdidovy (I, 22,2: ἀκριβεία περὶ ἐκάστου, *akríbeía peri hekastú*, “s přesností ve všem”). Na druhé straně je Iásón pořečtělý Žid, jak napovídá nejen jeho jméno, ale i to, že pochází ze staré řecké kolonie, jakou je právě Kyréné.

Idealizaci vztahů mezi kulturami řeckou a židovskou a jejich plodného spojení na egyptské půdě představuje jedno z děl židovsko-řecké literatury, jehož později využívali jak Židé obzvláště naklonění klasické kultuře, např. Ióséfios Flávios, tak křesťanští učenci, jako Kléméns Alexandrijský: tímto dílem je tzv. *Aristeův list Filokratovi*. Tento obsáhlý spis, který vznikl patrně za vlády Ptolemaia VI. Filométoara (180-145 př. n. l.), je pro nás nejstarším svědectvím o postupu při překladu celého souboru knih *Starého zákona* do řečtiny pod úřední patronací Ptolemaiovců. Návrh prý vzešel od Démétria Falérského, “hlavy královské knihovny”, jehož úmyslem bylo získat a pořídit opisy všech knih celého známého světa (§ 9). Ten prý oznámil panovníkovi: “Podle mého si i knihy židovských zákonů zasluhují překladu a jsou hodny místa ve tvé knihovně” (§ 10). A panovník mu podle tradice odpověděl: “Co ti brání v tom, abys je opatřil? Dovolil jsem ti využít všech nezbyt-

Aristeův list

ných prostředků." Démétrios, snad protože byl znám jako autor pojednání *O stylu*, měl odpovědět: "Nezbytný je překlad." Údajně pak připojil podrobnosti o písmu a jazyce, v němž byly tyto texty napsány (§ 11). To byl tedy důvod, pro který král povolal z Jeruzaléma 72 židovských učenců, aby se shromáždili na ostrově Faru a tam pracovali na překladu. Pravdivé jádro vyprávění se později změnilo v mýtus, a to v pramenech jako *O životě Mojžíšově* Filóna Alexandrijského (II, 5-7) a *Židovské starožitnosti* Ióséfa Flávia (XII, 2), kde se objevuje legenda o stejném překladu, který však vznikl nezávisle na sedmdesáti překladatelích. V tzv. *Aristeově listu* se vztahy mezi židovským společenstvím a ptolemaiovskou mocí jeví jako naprosto harmonické. Podnět k překladu se tudíž stal příležitostí k masovému vykoupení Židů, kdysi uvězněných "panovníkovým otcem". Obdobně je 1. kniha *Makkabejských* naladěna velmi příznivě vůči Římanům, kteří zjevně poskytli Židům pomoc v boji proti Antiochovi. Najdeme zde dokonce kapitolu (osmou), která je jakousi odbočkou (*excursus*) velebící římské politické zřízení. Jiný prvek spojující tzv. *Aristeův list* a 1. a 2. knihu *Makkabejských* představuje záliba prokládat vyprávění písemnými doklady, především dopisy historických osobností, přirozeně padělanými.

Septuaginta jako prostředek kulturního pronikání

Význam řeckého překladu souboru knih *Starého zákona* tkví především v tom, že jsou jím plánovitě osloveny široké vrstvy hovořící *koiné* a že požadavek obsáhnout takové obecenstvo byl v rámci kulturní politiky Ptolemaiovců uspokojen. "Druhá kultura" východního helénistického světa tak získala mimořádně účinný prostředek k tomu, aby mohla pronikat dále. A v případě, že Kallimachos (epigram 55,4: "Ἐσπερε πῶς ἐπεσεσ, *Hespere pós epeses*) skutečně upomíná na proroka Izaiáše (*Is* 14,12: πῶς ἐξέπεσεν ὁ Ἑωσφόρος, *pós exepesen ho Heósforos*, "Jak jsi spadl z nebe, třpytivá hvězdo, jitřenky synu!"), pak ani vysoká kultura mocenského střediska nestojí mimo tento vliv. Kallimachos (* kolem r. 315 př. n. l.) žil v Alexandrii již od r. 290/285 př. n. l., a proto lze připustit, že znění *Septuaginty* už znal.

Překlad *Septuaginty*, způsob, jakým k němu došlo, a kromě toho i vliv a rozšíření, jehož toto dílo dosáhlo, jsou nejpřesvědčivějšími názornými příklady Droysenem odhalené mnohostrannosti a vzájemného prolínání prvků utvářejících helénistickou kulturu. Hodnoty téměř symbolické nabývá proto myšlenka anonymního autora pojednání *O vznešenu* (9,9), který srovnává zobrazení božstva u Homéra a v první kapitole *Genese* (v překladu *Septuaginty*), konkrétně obraz Poseidóna, před nímž "s radostí moře dělalo cestu" (*Ílias*, XIII, 29), a biblický výjev, v němž pokynu boha zvaného Jahve poslechnou "elementy", když je povolává k tomu, aby existovaly (*Gen* 1,3).

6. Rozsáhlé knihovny

Vztah mezi knihovnami a královskou mocí

Athénaios, jenž se narodil v Naukratidě, ležící v nilské deltě, uvádí úryvek alexandrijského historika Androna z 2./1. stol. př. n. l., jenž se hrdě zastával názoru, že "alexandrijští učenci vzdělali Řeky i barbary", ačkoliv právě v té době "vědecká a literární výchova" (ἐγκύκλιος παιδεία, *enkyllos paideia*) strádala vinou neustálých bojů mezi Alexandrovými nástup-

ci. Toto velebení Alexandrie jakožto střediska vzdělanosti (*paideiá*) je vyjádřeno slovy, která vzdáleně připomínají obdobnou chválu Athén v tzv. pohřební řeči (*epitafios*) Perikleově u Thúkýdida, a dobře vystihuje přesun nejdůležitějších kulturních center do středisek politické moci. Odchod představitelů kultury z Athén, kde ještě před nedávnem působili, do Alexandrie dokládá případ Démétria Falérského; toho právě z Athén do Alexandrie přivedlo ušlechtilé poslání, totiž účast na založení a vedení alexandrijské knihovny. Velké knihovny představují zařízení, kolem nichž se ustavují nová kulturní centra. Rozvíjejí se v průběhu celého 3. stol. př. n. l. na rozsáhlém území Egypta, Malé Asie a Sýrie a jejich těsné spojení s politickou mocí zcela zjevně a věcně dokazují vztahy, které vznikají mezi ‘panovnickým dvorem’ a ‘knihovnou’, počínajíc Alexandrií. (Jde o ‘model’, jehož vliv potrvá dlouho a jehož další rozmach bude zaznamenán v arabsko-byzantském období, a to jak v Byzanci, tak v Bagdádu.)

Zřizování knihoven ve velkém stylu znamená – vzhledem ke způsobu kulturního uspořádání městských států – obrovský krok vpřed. Ne náhodou, jak se dozvíme, se tu stala vzorem Aristotelova škola, která byla pro svou blízkost k makedonské monarchii, a to nejen v obecné myšlenkové rovině, v určitém smyslu předobrazem uvedeného spojení ‘dvůr’ – ‘knihovna’. Rozsáhlá knihovna přirozeně vyžaduje finanční podporu a sběratelské úsilí. Předtím, než Ptolemaiovcí jako první rozvinuli tuto činnost v širším měřítku, bylo značně obtížné a složité získat jakýkoliv svazek z nějaké ‘vzdálené’ knihovny. Proklos vypráví, že když např. Platón zatoužil po úplném vydání básnického díla Antimacha z Kolofónu, musel mu je Hérakleidés osobně dovést z Malé Asie (komentář k dialogu *Tímaios*, 21c).

Je správné tvrzení, že Aristotelova škola představovala určitý výchozí model a že mezi ní a Alexandrií existovaly jisté souvislosti. Je však rovněž třeba připomenout, že Ptolemaiovcí přicházeli do Egypta, země, která dosud nezapomněla na své dávné zřízení, soustředěné kolem ‘královského dvora’, jako vládci-‘cizinci’. V jedné hrobce z doby faraónů (v mauzoleu Ramsese II., tzv. Ramesseu), o které hovoří Diodóros Sicilský (1. stol. př. n. l.), najdeme popis městského uspořádání; vedle síně, kde je panovník pohřben, přímo “přes zed”, stojí “posvátná knihovna”, nesoucí nápis “Léčebna duše” ($\Psi\upsilon\chi\eta\varsigma$ Ἱατρειῶν, *Psýchés Iátreion*, I, 49,3-4). Ve skromných, nepřilíši bohatých řeckých městských státech bylo něco podobného nemyslitelné. Nanejvýš zde, tak jako v nepochybně výjimečném případě Athén, postupně vznikaly soukromé knihovny omezeného rozsahu, např. knihovna, která pravděpodobně patřila Eurípidovi.

Aristotelovský model se naopak zjevně uplatňuje v uspořádání, jehož součástí se stává velká královská knihovna v Alexandrii. Především se zde nachází Múseion, společenství učenců, podléhajících přísnému výběru panovníka. V ohrazeném prostoru Múseia stojí rozsáhlá knihovna, vybavená vlastními řídicími složkami a sloužící zejména těmto učencům. Vzorem pro obě tato zařízení byla organizace peripatetické školy. Stejně jako škola Aristotelova je i Múseion jakýmsi ‘thiasem’ učenců spojených kultem Múz. Strabón popisuje Múseion v sedmácté knize *Zeměpisu*; seznamuje nás s tím, že Múseion tvoří součást královských čtvrtí, že v jedné z budov Mú-

**Organizace
kulturního
života
v Alexandrii**

seia se jeho členové společně stravují, že tito učenci užívají společně svých hmotných statků a že z jejich středu vybírá král (ve Strabónově době jím byl Augustus) “kněze Múseia”.

V tomto stručném popisu, který snad vychází z monografických děl *O Múseiu*, jakým bylo např. dílo Strabónova současníka a homérského badatele Aristoníka, chybí zmínka o knihovně pravděpodobně proto, že ta byla zahrnuta do stavebního celku Múseia (Fraser). To, že Múseion asi představovalo jeden z “divů” Alexandrie, vyvozujeme z úryvku Hérónova *Prvního mimiambu* (v. 26-32). Hérónás působil téměř jistě za vlády Ptolemaia Filadelfa (285-246 př. n. l.), tedy v době největšího rozkvětu a vlivu knihovny, a o Alexandrii hovoří “na dálku” (snad z Kóu) jako o přitažlivé a velkolepé metropoli. O Múseiu se znovu zmiňuje v *Osmém mimiambu* (v. 72); při výkladu vlastního snu (který je námětem tohoto mímu) předpovídá, že učenci “mezi Múzami” zničí výsledky své usilovné práce. Naopak Tímón z Fleiúntu, skeptický filozof a autor *Posměšků* (*Silloi*, tj. krátkých satirických skladeb v hexametrech), žijící rovněž v období Filadelfovy vlády, se vysmívá učencům, které si egyptský král v Múseiu vydržoval. V jednom z *Posměšků* říká: “V lidnaté zemi egyptské chovají spisovatele-mazaly, kteří se věčně klovou a hašteří v kleci Múz” (frg. 12 Diels). Tyto hýčkané svárlivce označuje slovem *χαρακίται*, *charakítai*, které snad je odvozeno od slovesa *χαράσσω* (*charassó*, “čmárat, škrábat”), ale zrovna tak může být i narážkou na “ohradu” (*χάραξ*, *charax*), ve které učenci žijí, chránění a oddělení od ostatního světa.

Múseion má svého představeného (*epistatés*), který řídí – po vzoru scholarchů (představených) peripatetické školy – vědecká bádání v různých oborech. Když knihovna za vlády Filadelfovy nabyla obrovského rozsahu a vznikla potřeba jejího samostatného vedení, byl jeden z učenců Múseia králem jmenován do úřadu správce (*prostatés*) knihovny. Šlo o úřední hodnost, kterou *Súda* pravidelně uvádí ve slovníkových heslech věnovaných životopisům učenců (Kallimachos, Zénodotos, Apollónios Rhodský, Eratosthenés aj.), kteří se vystřídali ve vedení knihovny. Ne zcela průhledný seznam knihovníků obsahuje jeden papyrus z 2. stol. n. l. (P. Oxy. 1241), což potvrzuje, že se tu jedná o zcela úřední funkci.

Ve zvláštním rozporu s velkou vážností, jaké se alexandrijská knihovna těšila, je skutečnost, že se o ní výslovně zmiňuje jen velmi málo pramenů z helénistického období. První svědectví týkající se údajů o knihovně nacházíme až v tzv. *Aristeově listu* (pochází přibližně z poloviny 2. stol. př. n. l.); tento doklad zůstal po dlouhou dobu jediným. K němu přistupuje výše uvedený papyrus a z byzantského období zmínky Tzetzy v jeho pojednání *O komedii*, které se dojista opírají o prameny pocházející z ptolemaiovské éry.

Druhá knihovna byla zřízena v Sarápidově chrámu. Proto Epifanios, církvní spisovatel 4. stol. n. l., uvádí, když mluví o *Septuagintě*, že byla uložena v “první knihovně” (Migne, *PG*, sv. 43, sl. 255).

**‘Filologická’
činnost**

Narůstání počtu literárních textů, získaných soustavnou činností, podněcovanou především Ptolemaiem Filadelfem, ukázalo, že je nezbytné, aby se na řízení knihovny podíleli vědci, kteří se zabývají prací s textem: filologové (*φιλόλογοι*, *filologoi*); ti by měli zejména řešit složitou otázku utřídění

děl a jejich přiřazování k jednotlivým autorům. V pořadí až druhým úkolem bylo vykládání a komentování textů.

Nejnámějším a nejvelkolepějším činem v oblasti katalogizace je soupis, k němuž dal popud Kallimachos a jenž nesl název *Katalogy vynikajících představitelů různých disciplín a jejich spisů* (Πίνακες, *Pinakes*, frg. 429-453 Pfeiffer). Z mála dochovaných zlomků si lze udělat představu o problémech, s nimiž se Kallimachos a jeho spolupracovníci museli potýkat. Především se jednalo o pravost či nepravost svazků, které se do knihovny dostaly. Lze však předpokládat, že s Kallimachovým jménem byly – alespoň zčásti – spojeny i soupisy týkající se pozdějších přírůstků, které pocházely z jiných středisek knihovnictví a vzdělanosti, na prvním místě z Pergama. Je to případ katalogu pravých, nepravých a sporných řečí Deinarchových, který Dionýsios z Halikarnássu přepsal do pojednání *O Deinarchovi*. A totéž se pravděpodobně týká bohatých seznamů filozofických děl, jež přináší Diogenés Láertios v *Životech filozofů*. Mezi těmito “pinakografickými” údaji byla obzvláště propracována data “stichometrická” (o veršovém dělení, uvádějící počet řádků u každého díla, resp. u každé jeho části: u každé knihy, jednotlivé rozpravy, u každého dramatu apod.). Zmíněné údaje sloužily k ochraně textu a k odhalení snah o jeho padělání. Alexandrijští učenci přirozeně tento systém neobjevili, nýbrž pouze zobecnili. Z jednoho Theopompova místa (frg. 25 Jacoby) vyplývá, že Theopompos sám v jisté polemické předmluvě uvádí počet “řádků” (*stichoi*) svého díla řečnického (20 000 řádků) i historického (150 000 řádků). Stopy takového měření najdeme ještě ve významných byzantských rukopisech 9.-11. století; s přepisováním textů je tam dělení přejímáno mechanicky, ačkoliv nadále neodpovídá změně podobě knih.

Jedno z věcných hledisek rozvoje knihovny je také zavedení větších svitků. Svědectví o tom lze vyčíst z díla, které vzniká v Alexandrii současně s tím, jak roste knihovna: šlo o Eukleidovy *Základy* (Στοιχεῖα, *Stoicheia*, lat. *Elementa*). Desátá kniha, daleko rozsáhlejší než knihy předešlé, neuvádí “věty” (ὅροι, *horoi*, tj. definice) pouze na počátku jako ostatní knihy; obsahuje i ὅροι δεῦτεροι, *horoi deuterioi*, a ὅροι τρίτοι, *horoi trittoi* (vol. III, p. 136 a 254 Heiberg). Zjevně tedy tato kniha sestává ze souboru tří svitků, spojených mezi sebou tak, že tvoří jeden svitek větších rozměrů (Hemmerdinger). Okolnost, že Eukleidés pracoval a vyučoval v Alexandrii, dokazuje, že k zavedení této novinky muselo dojít právě tam. Zvětšení objemu knihy pomáhá k pochopení Kallimachova výroku namířeného proti “velké knize”, kterou nazývá “velkou pohromou” (μέγα κακόν, *mega kakon*). Knihy, které se v té době stávaly běžnými, byly mnohem rozměrnější než ty, jež se užívaly v předchozím období. Šlo o změnu, jež se nutně projevila i v samotném k o m p o z i c i d í l a ; připomeňme si např., že právě jednotlivé knihy epické básně *Argonautika* Apollónia Rhodského, proti němuž útočil Kallimachos, mají ve srovnání s běžnou knihou homérskou téměř trojnásobný rozsah.

Zhruba současně, přibližně jedno století po vzniku knihovny v Alexandrii, vznikají knihovny v dalších dvou metropolích; nejprve v říši seleukovské v Antiochii a poté v království Attalovců v Pergamu. Pokud jde

**Zavedení
větších svitků**

**Další knihovny:
Pergamon,
Antiochie**

o Antiochii, i v tomto případě vděčíme za biografický údaj slovníku *Súda*. V životopisné poznámce k Euforiónovi (vzdělanec a epický básník, o němž Cicero v *Tuskulských hovorech* [*Tusculanae disputationes*] s jistým rozhořčením píše, že pro “Euforiónovy zpěváčky”, “*cantores Euphorionis*”, znamenal více než starý Ennius) se mj. dočteme, že za vlády Antiocha III. Velikého (223-187 př. n. l.) Euforión “*stál v čele veřejné knihovny v Antiochii*” (προέστη, *proesté*, což je též výraz, který *Súda* používá pro alexandrijské knihovníky). Euforiónova úloha a charakteristika naznačují jistou blízkost Kallimachovi a jeho následovníkům. Euforión, jehož význam nesmíme přeceňovat jen proto, že byl Ciceronem označen za vzor, z něhož vycházeli “noví básníci” (“*poetae novi*”; srov. *Tusculanae disputationes* [*Tuskulské hovory*], III, 19,45), byl také učenec a napsal nedochovaná pojednání *O hrách isthmijských*, *O lyrických básnících* a *Historické komentáře*. Především byl však vášnivým epickým básníkem, posedlým lovm “glos”, tedy zřídka se vyskytujících slov, kterými zaplňoval své skladby. V dílku *Jak psát dějiny* se Lúkiános zmiňuje o těchto nedostatcích, přičemž dokonce nedělá rozdílu mezi Euforiómem a Kallimachem. Píše (§ 57): “*Všimni si, jak to dělá ten veleduch Homér. Přestože je básník, jen letmo se zmíní o Tantalovi, Ixiónovi, Tityovi a dalších. Kdyby to dostal do ruky takový Parthenios, Euforión nebo Kallimachos, to by bylo veršů, než by nechal vodu vystoupit Tantalovi až ke rtům nebo Ixióna jednou otočit v kole!*”

 Další osud “veřejné knihovny” v Antiochii není jasný. Jedna poznámka Ióanna Malala, onoho ne zcela neomylného antiochijského kronikáře, hovoří o založení jakéhosi Múseia spojeného s knihovnou na základě zjevné nápodoby Alexandrie na konci 2. stol. př. n. l., za vlády Antiocha IX. nebo Antiocha X. (p. 235, ed. Dindorf). Malalás uvádí založení tohoto ústavu do souvislosti s odkazem pozůstalosti v závěti jednoho bohatého syrského obchodníka; mohlo by se však jednat o pouhé rozšíření již existující “veřejné knihovny”, k němuž došlo právě na konci 2. stol. př. n. l. Ať tomu bylo jakkoliv, úroveň ústavu i učenců, kteří jej řídili a pracovali v něm, nedosáhla pravděpodobně nikdy úrovně Alexandrie či Pergama.

Podnět k založení knihovny v Pergamu vyšel od Eumena II. (197-159 př. n. l.). Tento přesný údaj nám poskytuje Strabón v *Zeměpisu* (XIII, 624). I zde se po boku panovníka setkáváme s vlivným učencem, Kratétem z Malu, který na tomto podniku spolupracoval. Výplodem fantazie je však zpráva (poskytl ji Ióánnés Lýdos), podle níž prý Kratés vynalezl pergamen v době, kdy Ptolemaiovcí zakázali vývoz papyru. Zvyk psát na náležitě zpracovanou zvířecí kůži existoval na Východě již odpradávná. Co se týče Pergama, i zde se podle tradice, o níž vypovídá Strabón při výkladu o osudech souborného díla Aristotelova, vynakládalo značné úsilí k vyhledávání knih v místech blízkých i vzdálených. Obětováno bylo jistě i množství peněz (jeden značně mezerovitý nápis z Pergama mluví v souvislosti s knihovnou o částce 40 000 drachem). Galénos, velký vědecký systematik doby Antoninů, dobrý znalec knih a knihoven, původem z Pergama, popisuje jakousi kompenzaci za velké úsilí helénistických panovníků při shánění knih. V komentáři k hippokratovské knize *O povaze člověka* Galénos vysvětluje zhoubný účinek souperení dvou velkých knihoven – alexandrijské a pergamské –

na jakost textů. V důsledku dychtivosti vládců po nových přírůstcích se objevila řada prodejců podvržených starých knih a tyto podvrhy pak zamořovaly cenné sbírky. Dokladem řevnivosti mezi Alexandrií a Pergamem je i poznámka velkého římského vzdělance Varrona, pocházející pravděpodobně z jeho ztraceného spisu *O knihovnách* (*De bibliothecis*), podle níž se prý jeden z Ptolemaiovců dokonce uchýlil k zákazu vyvážet papyrus. Ale spory se týkaly zejména – jak se dozvíme v příští kapitole – směru, jakým by se, podle učenců dvou velkých center, mělo ubírat studium klasických textů.

Helénistický svět však neznal jen tyto obrovské knihovny. Existují nenápadné doklady o knihovnách v Mylasách ve 3. stol. př. n. l. (in: *Bulletin de Correspondance Hellénique* 1898), v Priéné (*Inscripfen von Priene*, č. 113 a 114), v Edesse (Eusebios, *Církevní dějiny*, I, 13,5) i jinde. Naopak Athény, město, z něhož vzešlo ono mohutné kulturní hnutí, dostaly svou veřejnou knihovnu mnohem později, a to díky velkomyslnosti jednoho z Ptolemaiovců. Místo, kde byla postavena, se proto nazývalo Ptolemaion (*IG²*, II, z r. 123/2 př. n. l.; 1009, z r. 116/5 př. n. l.). Střední vrstvy obyvatel menších měst chtěly napodobovat i v tomto životní styl velkých metropolí. V nápisech z Priény je okázale veleben veřejný písař, který se svou prací “zasloužil o životní jistoty obce i jednotlivců”.

Největší a nejdokonalejší knihovna řecko-římského světa, knihovna v Alexandrii, byla těžce poškozena v průběhu dramatického Caesarova tažení proti Ptolemaiovi XIII., v tzv. alexandrijské válce (48/7 př. n. l.). Máme svědectví (nikoliv však dobové, neboť o škodách nemluví ani Caesar, ani Cicero, ba ani autor spisu *Válka alexandrijská*, *Bellum Alexandrinum*) o ztrátách způsobených údajným požárem; data jsou bohužel značně zkreslena. Tyto ztráty se pohybují od 40 000 zničených svitků, o nichž píše Seneca (*De tranquillitate animi* [*O duševním klidu*], 9,5), do 700 000 svitků, které shořely podle Gellia (*Noctes Atticae* [*Attické noci*], VII, 17,3) a Ammiana Marcellina (XXII, 16,13). Rozsah škod pravděpodobně nebyl tak obrovský, poněvadž budova Múseia zůstala stát. Hlubšího zkoumání by snad byla hodna zpráva Dióna Kassia (XLII, 38,2), podle níž prý plameny “caesarovského” požáru zasáhly především knihovny. Jen o několik let později, za vlády Tiberiovy (23/24 n. l.), pohltil další požár knihovnu a Múseion v Antiochii (Ióánnés Malalás, p. 235). Myšlenka, že knihy končí na hranici, se pak stala jakýmsi druhem posedlosti; ujímají se historky o požárech, k nimž nikdy nedošlo, jako např. o strašidelné “athénské knihovně”, jež shořela v době Démostenově (Zósimos z Askalónu: *Oratores Attici*, p. 523 Müller). Podle této tradované pověsti se prý zasloužil o záchranu Thúkýdidova díla Démostenés tím, že je znovu napsal popaměti.

**Zprávy
o požáru
alexandrijské
knihovny**